

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 16 (Haziran/June 2024), s. 703-717.

Geliş Tarihi-Received: 27.04.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 08.06.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1474446

İlyas Salman'ın Ateistliği Üzerine

On Ilyas Salman's Being an Atheist

Nesuh KAYA*
Rıfat ATAY**

Öz

İlyas Salman, oynadığı birçok sinema filmi ile Anadolu insanının gönlünde yer edinmiş meşhur bir sanatçıdır. Türkmen Alevi'si Malatyalı bir ailenin içerisine doğan sanatçı, küçükken yaşadığı kötü olayların etkisi ile inancını yitirmiştir. Sosyalist ve sol görüşe mensubiyetini sıklıkla dile getiren Salman, yer yer ideolojik ateist olduğu izlenimini verse de kardeşlerinin birçoğunu küçükken kaybetmiş olmasının sonucu teorik ateizme yönelmiş görülmektedir. Duygu ve düşüncelerini çekinmeden aktaran sanatçı, hem görsel medya araçlarına verdiği röportajlarında hem de kitaplarında ateist olduğunu açıkça dile getirmektedir. Yaşadığı travmatik tecrübeler nedeniyle ateizmi benimsese de Salman'ın bazı ifadeleri, onun bir agnostik olabileceği yorumunu mümkün kılmaktadır. Çalışmada, kitap, şiir ve röportajlarından hareket edilerek Salman'ın Tanrı tasavvuru ve ateistliğine dair açıklamaları incelenmektedir. Dokümanter analiz yönteminin kullanıldığı çalışma, Salman'ı ateizme götüren sebeplerin tespiti ve yorumlanması ile sınırlıdır.

Ülkemizde ateizm çalışmalarına yoğunluk verilmiş olsa da Türk ateistlere dair çalışmaların sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu meyanda çalışmanın din felsefesi alanı yanı sıra Türkiye'de ateizm çalışmalarına katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din felsefesi, tanrı, ateizm, sinema, İlyas Salman.

Abstract

Ilyas Salman is a famous artist who has won a place in the hearts of Anatolian people with many cinema films he has played. Born into a Turkmen Alevi family from Malatya, the artist lost his faith with the effect of the events he experienced when he was young. Although Salman, who frequently expresses his socialist and leftist views, sometimes gives the impression that he is an ideological atheist, he seems to have turned towards theoretical atheism as a result of the loss of many of his siblings when they were young. The artist, who conveys his feelings and thoughts without hesitation, clearly expresses that he is an atheist both in his interviews with visual media tools and in his books. Although he adopted atheism due to his traumatic experiences, some of Salman's statements make it possible to interpret that he may be an agnostic. The study examines Salman's statements about his conception of God and atheism based on his books, poetry and interviews. The study, in which the

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: nesuhkaya33@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0077-1430.

** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı, e-posta: rifatay@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8715-3023.

documentary analysis method is used, is limited to the determination and interpretation of the reasons leading Salman to atheism.

Although there has been a focus on atheism studies in our country, it has been observed that research on Turkish atheists remains limited. In this context, it is hoped that the study will contribute not only to the field of philosophy of religion but also to atheism studies in Turkey.

Keywords: Philosophy of religion, god, atheism, cinema, Ilyas Salman.

Ateizme Kısa Bir Giriş

Ateizm ifadesi Yunanca “Tanrı” kelimesinin karşılığı olan “Theos”tan türemiştir. Theos kavramı en yalın haliyle “Tanrı inancına sahip olmak” anlamında kullanılmaktadır. Theos’un başına kelimeye olumsuzluk anlamı katan -a ön ekinin dâhil edilmesi “tanrıtanımazlık” olarak “ateizm” kavramını ortaya çıkarmıştır (Cevizci, 2017, s. 187). Felsefi terim olarak ise ateizmin, Tanrı’nın varlığını yadsımak olduğu bilinmektedir. Tanrı kavramının, dini algıların ve inançların ateizmin farklı türler olarak ele alınması sürecini doğurması, ateizmin de farklı şekillerde algılanmasına sebebiyet vermiştir. Mehmet S. Aydın’ın da belirttiği bu durumun doğal bir sonucu olarak Tanrı ifadesinin sınırlarını geniş tuttuğundan bazı kimseler Spinoza’yı (ö. 1677) ateist kabul etmişlerdir (Gilson, 1999, s. 68). Benzer şekilde kendisini Lutherci bir Hristiyan olarak tanımlayan Hegel’i (ö. 1245) de ateist sınıfına dâhil edenler olmuştur (Aydın, 1992, s. 202).

Kapsamı oldukça geniş tutulan ateizmi anlamak için ilk akla gelen, teist dinler kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’ın Tanrı’sını nasıl tanımladığına bakmaktır. Ne var ki tek ve aynı Tanrı’ya inandıkları düşünülen semavi dinlerde bile fikir birliğine ulaşıldığını söylemek zordur. Çünkü Yahudiler Tanrı’yı milliyetçi-kavmiyetçi bir anlayışta, Hristiyanlar teslis inancı ile birlikte düşünmektedirler. (Gray, 2022, s. 10-12). Dinlerin her birinin farklı Tanrı tasavvurlarına sahip olması ateizm hakkında net bir tanım yapmayı zorlaştırmaktadır. Ateizmin sistematik olarak ortaya çıktığı Antik Yunan düşüncesi üzerinden bir yaklaşım geliştirildiğinde de aynı güçlüklerle karşı karşıya kalınmaktadır. Çünkü Xenophanes’in (ö. İÖ 478) saptadığı gibi o devirde her topluluk Tanrı’yı kendisi gibi tasavvur ederek insan biçimci ve birbiriyle mücadele eden bir anlayışta kabul etmiştir. Bu tür bir Tanrı anlayışının evreni kötülüğe sürüklediğini düşünerek farklı Tanrı algıları benimseyenler ise ateist kabul edilmişlerdir. (Doğan, 2024, s. 170-181). Öyleyse kime ateist deneceğini belirlemenin zorluğu haizdir. Bu güçlüğü aşmak adına Salman’ın ifadeleri üzerinden nasıl bir Tanrı algısına sahip olduğunu saptamak daha makuldür.

Kitaplarında ve röportajlarında ateist olduğunu dile getiren Salman’ın ateizmin birden fazla türüne matuf ifadelerine rastlanmaktadır. Dolayısıyla ateizmin türlerine değinmek isabetli görünmektedir. John Gray’e göre ateizmin mevcut yedi türü vardır. (Gray, 2019).¹ Aydın Topaloğlu ise beş tür ateizmden bahsetmektedir (Topaloğlu, 1998, s. 6). Topaloğlu’na göre ateizmin ilk türü olan (i) mutlak ateizmde, Tanrı’nın varlığı, doğrudan reddedilmez. Tanrı fikrinin doğuştan insanda bulunduğunu düşünen Anselm (ö. 1109) ve Descartes’ e (ö. 1596) karşı çıkan mutlak ateistlere göre insan, Tanrı’nın varlığını hissedebilecek herhangi bir yeti ile dünyaya gelmemiştir. İkinci tür olan (ii) teorik ateizm ise Tanrı’nın varlığını reddetmek adına zihinsel çaba ile akıl yürütme ve çeşitli argümanlara başvuran yaklaşımdır. Felsefe dünyasında yürütülen tartışmalar, daha ziyade teorik ateistler ile teistler arasında geçmektedir. Üçüncü ateizm türü olan (iii) pratik ateizmde, Tanrı’nın gündelik yaşama sokulmaması fikri hâkimdir. Tanrı; kuralları, ilkeleri ve ibadetleri ile hayatın dışında tutulmalıdır. Dördüncü tür olan (iv) ilgisizlerin ateizminde, Tanrı’nın varlığı ya da yokluğu üzerine zihinsel uğraşın hiçbir değeri yoktur.

¹ Ateizmin türleri için bk. (Gray, 2019).

Buna ilaveten ilgisiz ateizmi benimseyenler, Tanrı'yı reddetmek için herhangi bir delile başvurmadıklarından ateist olarak zikredilmek istemezler. Ateizmin son türü olan (v) ideolojik ateizmde Tanrı ile ekonomi arasında ters bir ilişki kurulmuştur. Marksizm ve Sosyalizm 'den beslenen ideolojik ateistlere göre Tanrı'nın olduğu yerde işçi devrimi gerçekleşmeyeceği için Tanrı fikri toptan yok edilmelidir (Topaloğlu, 1998, s. 10).

Ateizm çeşitleri açısından bakıldığında, Salman'ın kimi söylemleri ile ideolojik ateist izlenimi vermekle birlikte, kötülük problemi bağlamında da teorik ateizme yakın durduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada sanatçının kimi ifadeleri agnostik olduğu çağrışımı uyandırır da deist olduğuna dair bir emareye rastlanamamıştır. Sanatçının Tanrı ile ilişkisinin iyi tetkik edilebilmesi için hayatına ve eserlerine değinmek zaruri görünmektedir.

Salman'ın Hayatı ve Eserleri

Türkmen Alevi'si bir ailede dünyaya gözlerini açan Salman, 14 Ocak 1949 yılında Malatya Arapkir'de dünyaya gelmiş, tiyatro ve sinema oyuncusudur (Salman, 2020, s. 22). Salman, oynadığı filmlerle Anadolu insanını kimi zaman güldüren veya hüznülendiren kimi zaman düşündürülen çok sayıda role hayat vermiştir. Kalabalık bir ailede büyüyen sanatçı ilk eğitimini amcasından almıştır. Amcasının yardımı ile alfabeyi öğrenen Salman, Hz. Ali'ye dair *Kan Kalesi*, *Hayber Kalesi*, *Kahkaha Sultan* gibi kitaplar okumuştur. Ardından Kemalettin Tuğcu, Yaşar Kemal ve Orhan Kemal gibi yazarları okuyan sanatçı, doğal olarak düşünce dünyasını okuduğu kitapların etkisiyle şekillendirmiştir (Salman, 2020, s. 53).

Kendisini Hamal Vahap'ın oğlu olarak tanımlayan Salman'ı derinden sarsan, hayatını değiştirecek olaylardan birisi, henüz kendisi üç buçuk yaşında iken gerçekleşmiştir. Küçük kardeşi ile evde bir gün yalnız kalan Salman, kardeşinin gözlerinin önünde yanışına şahit olmuştur. On bir kardeş olmalarına rağmen birinin yanarak can vermesi, yedisinin de yoksulluktan vefatı sanatçının dini duygularında ilk kırılmaları meydana getirmiştir (Katarsis, 2021). Yanan kardeşinin ruh dünyası üzerinde bıraktığı etkiyle sanatçı, kendi gerçek ismi yerine vefat eden kardeşinin ismi olan İlyas'ı kullanmaya başlamıştır.

Babası Vahap, oğlunun memur olmasını istemesine rağmen Salman'ın gönlü her zaman oyunculuktan yana olmuştur. Öyle ki bu arzusunu gerçekleştirmek uğruna, lise mezuniyetinden sonra girip kazandığı öğretmenlik sınavının sonucunu, belge üzerinde değişiklik yaparak olumsuz çevirmiştir. Sonrasında ise "babasının cebinden gizlice aldığı parayla" Ankara Devlet Konservatuar sınavlarını başarıyla vererek oyunculuk hayalini gerçekleştirme uğruna ilk adımı atmıştır. Ona bu denli oyunculuk sevgisi kazandıran olay, ilkokul yıllarında öğretmenlerinden Hasan Doğan'ın "Öksüz Mehmet" adlı tiyatrodan Salman'a başrol vermesidir. Kendi deyimi ile Salman, henüz o yaşta mutluluğu, alkışı ve hüznü görmüştür. Sanatçı lise eğitimini de Malatya Turan Emeksiz Lisesi'nde tamamlamıştır (Karademir, 2015, s. 50-52). Konservatuarda okuduğu yıllarda sosyalist görüşlerinden dolayı okuldan atılan sanatçı, İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu kadrosuna dâhil olmuştur. O yıllarda, Şener Şen'in onu yönetmen Ertem Eğilmez'e tavsiye etmesinin sonucunda sinema sektöründe aktif rol almaya başlamıştır. İzleyicilerin hafızasında aralarında "Banker Bilo", "Çiçek Abbas", "Sarı Mercedes" gibi derin etkiler bırakan altmışın üzerinde filmde oynamıştır.²

Salman'ın Anadolu insanı tarafından hüsnü kabul görmesinin sebebi, oynadığı rollerde halka vermeye çalıştığı mesajlardır. O, üstlendiği bütün rollerde toplumunun

² Oynadığı filmlerin ve seslendirdiği albümlerin detaylı bir analizi için bk. (Karademir, 2015).

içerisinde bulunduğu sorunları ve bozuklukları dile getirmeyi gaye edinmiştir (196Sekiz, 2021). Gülser Hanım ile evli olan Salman çiftinin Devrim adında kızı ve Temmuz Ali adında oğlu vardır (Karademir, 2015, s. 51). Sanatçının, *Hasretim Sansürlüdür* şiir kitabı ile *Türksolu Dergisi*'nde yayımlanmış olan yazılarının basımından oluşan *Kırmızı Beyaz, Hem Sosyalistim Hem Kemalist ve Faşo Ağalara Karşı Birleşelim* isimli toplam dört eseri bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde Salman'ın sosyalizm ile olan ilişkisi, Tanrı algısını ve dinlere bakışını şekillendirmiş görülmektedir. Bu nedenle onun sosyalizm ile olan münasebetine daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Salman ve Sosyalizm

Salman, röportajlarında ve eserlerinde, sol Marksist ve Kemalist olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır (Salman, 2020, s. 34). *Türksolu Dergisi*'nde yayımladığı yazılarını kitap haline getirirken eserinin ismini *Hem Sosyalistim Hem Kemalist* olarak belirlemesi sanatçının sosyalist kimliği ile yakından alakalıdır. O, dünyanın; iş, emek ve özgürlük olarak üç ayakta yaşandığını belirten bir yazısında; ömrünün sonuna dek hakiki gerçek saydığı sosyalizm için mücadele edeceğini açıklamaktadır (Salman, 2020, s. 47). Salman'ın sosyalizme bakışında Karl Marx, Frederic Engels ve Vladimir İ. Lenin'den etkilendiği anlaşılmaktadır:

*Lenin, canımın içi,
Canım kadar dolu,
Bilemezdin ki
İnsanoğlu ne kadar küçük,
Ne kadar dolu,
Seni yıktılar sanarak
Heykellerini yıktılar
Üzülme,
Bak bir oğlun var;
Anadolulu* (Salman, 2020, s. 110).

Hayatının ve düşüncelerinin temelini sosyalizmi yerleştiren sanatçının, yaşama hakkını en temel hak olarak görme; yaşamı ve yaşamı paylaştığı varlıkları koşulsuz sevmeye; yaşamı paylaştığı varlıklar için gerekirse koşulsuz can verme; yasama yürütme ve yargı gibi hukuksal kararların yoksullar tarafından verilmesi; emperyalizme karşı mücadele ederken emperyalistçe hareket etmeme (Salman, 2020, s. 124-125) gibi ilkeler belirlemesi sosyalizme olan inancının neticesidir.

İnsana ve topluma dair sosyalist bakış, onun dinlerle olan ilişkisine de yansımıştır. Nitekim o, verdiği röportajların birçoğunda Marx'ı takiben dinin halkın uyuşturulmasında bir afyon görevi gördüğünü dile getirmektedir (Daha Neler Tv, 2021). Ona göre din, iktidarı elinde bulunduran hâkim sınıfın işçi sınıfı ezme için kullandığı bir uyuşturucudur:

“Öteki taraftan bir şey beklemeyin. Cennet, cehennem, huri, gılman, hepsi yalan. Farkında değilsiniz. Bu güzellikler için siz çırpınırken paranın efendileri bu dünyadaki yaşamlarını nasıl sürdürmeye çalışıyorlar.” (Salman, 2020, s. 76).

Salman'ın dini ifadeler üzerinden yürüttüğü mantık, İslam düşüncesinde henüz pek tartışılmayan din dilinin gerçekçi olmayan (non-realist) yorumunu çağırıştırılmaktadır. Batı dünyasında yoğun şekilde tartışılan mevzuda temel olarak, dini terimlerin ve

kavramların salt duygusal ve sembolik ifadeler olduğu iddia edilmektedir. Lehte ve aleyhte çok sayıda delil olmasına karşın, din dili tartışması hem konuya doğrudan dâhil olmadığından hem de mevzuyu gereksiz uzatacağından bu muhtasar bilgi şimdilik yeterli olacaktır.³

Sanatçı, dinin parayı elinde bulunduran hâkim sınıfların daha alt sınıflarda bulunanları uyuşturmak için kullandıkları bir araç olduğu kanaatine gençken okuduğu kitaplardan varmıştır. Okuduklarının etkisi ile düşünsel yolcuğunun Tanrı'yı inkâr ile sonuçlandığını belirten Salman, Tanrı'nın eğer varsa beş duyu ile hissedilmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

“13-14 yaşlarımıza denk gelen dönemlerde okuyan yazan ağabeylerimiz, ablalarımız sayesinde materyalist felsefe ile tanıştık. Diyalektik materyalist felsefeye göre dinin doğuşu özel mülkiyetin ve beraberinde devletin doğuşuyla neredeyse birlikte olmuştu. Ve din parayı dolayısıyla devleti elinde bulunduran mutlu azınlığın halkı aldatmak için kullandığı bir uyuşturucuydu. Bu anlayışı kendimize rehber edindikten sonra yaptığımız ilk iş kendi halinde Tanrı'ya bel bağlamış, Muharrem ayında on iki oruçlarını tutan, görgü dediğimiz cem toplantılarına⁴ giden anamızın babamızın Tanrı'sını inkâr etmek oldu.⁵ Ve onların beş duyuyu hissedemediğimiz şeylere inanmamaları için baskı kurduk.” (Salman, 2020, s. 97).

Salman'ın inanmak için şart koştuğu, Tanrı'nın rasyonel zeminde ve somut olarak hissedilmesi gerektiği yaklaşımı, felsefe dünyasında Tanrı inancının akliliği meselesi olarak tartışılmaktadır. Ateist düşünürlerin Tanrı'nın irrasyonel olduğu fikrine karşı duran teist düşünürler, insanların empirik yeteneklerinin Tanrı'yı idrak etmekte yetersiz kalacağını belirtmişlerdir (Büyük, 2013, s. 115). Başka bir ifadeyle sonlu ve sınırlı insanların, sonsuz ve sınırsız bir Tanrı'yı algılaması imkân dışı kabul edilmiştir. Onlara göre bir kimsenin inancını gerekçelendirebiliyor olması rasyonelliği için yeterlidir (Yaran, 2000, s. 18).

Sanatçıyı ideolojik ateizm çizgisine kaydıran bir diğer konunun, siyasi sebepler üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür. Sol görüşü, bulunduğu her platformda cesurca savunan Salman'a göre, sağ görüş; dini temsil eden anlayıştır ve sağ görüşü taşıyanlar menfi karakterde insanlardır. Ona göre, Adnan Menderes ve Turgut Özal, Amerika ve diğer sömürgeci devletlerin birer maşası olarak seçilmişlerdir. Söz konusu siyasetçiler planlı olarak başa getirilmişlerdir ve amaçları herkesin eşit olduğu bir ortam arzusu taşıyan sosyalizme darbe indirmektir. Kendi aile bireylerine duygusal tavrıdan uzak kalmalarını öğütleyen Salman'ın, ideolojik düşüncesinin etkileriyle genelleme hatası içerisine girerek duygusal bir tavır takındığını belirtmek gerekir. 2002 yılından beri Türkiye'de iktidar olan siyasi partiyi Amerika tarafından görevlendirilmiş “İlmli İslam” projesi olarak gören Salman'ın, sağ görüşü paylaşan kimselere menfi ve duygusal tavrını sürdürdüğü görülmektedir (Salman, 2020, s. 38). İktidar partisinin, ABD, İngiltere ve İsrail tarafından başa getirildiği ve hedefin; toplumu, ılımlı İslam düşüncesine hazırlamak olduğu fikri, Abdurrahman Dilipak'a da atfedilmektedir. Merkez Parti Başkanı Abdurrahman Karslı, katıldığı bir televizyon programında Dilipak'ın, iktidar partisi için

³ Geniş bilgi için bk. (Hick ve Meltzer, 1993).

⁴ Dinlerin kültürler üzerinde bıraktığı etkinin sosyolojik bir analizi hakkında detaylı bilgi için bk. (Aydemir, 2010).

⁵ Metinler, Salman'ın eserlerinden ve konuşmalarından “doğrudan alıntılanıdığından” ifade ve imla hatalarına müdahale edilmemiştir. Konuşma dili kullanımı nedeniyle sık sık ifade düşüklüklerine rastlanırken, Salman'ın eserlerinde TDK'ye uymayan çok sayıda kullanım da mevcuttur.

“proje parti” ifadesini kullandığını iddia etmektedir (T24, 2014). Ancak Dilipak'ın doğrudan böyle bir söylemine rastlanamamıştır.

Salman, katıldığı bir YouTube röportajında gerçekten inanan birinin dürüst bir hayat yaşayabileceğini kabul etmektedir (Haberler, 2022). Bu meyanda Salman'ın, dinlerin temel insan tasavvurlarıyla bir problemi olmadığı anlaşılmaktadır. Onun tepkili olduğu durum daha ziyade dinin iktidar ve benzeri menfaat odaklarınca sömürü aracı olarak kullanılmasıdır.⁶ Sanatçının kesinlikle tasvip etmediği şiddetle eleştirdiği bu anlayış, aslında birçok dindarın ortak fikridir. Salman'ı eleştiriye açan ise yanlış örnekler üzerinden yaptığı genellemelerdir. Burada temel ölçüt insanların sağcı veya solcu olması değil iyi bir insan olarak yaşam sürmesi olmalıdır. Aksi takdirde hayatını bilimsel gerçeklerin ışığında yaşadığını söyleyen Salman'ın tavrı tutarlı olmayacak hatta çelişki arz edecektir.

Salman'a göre, “mülkü elinde bulunduran hâkim sınıf”, bu durumun Tanrı'nın yazgısı olduğu yalanını yaymaya çalışmaktadır (Salman, 2020, s. 86). Hâkim sınıfa göre zenginlik kendilerine Tanrı tarafından verildiğinden insanların buna boyun eğmeleri gerekmektedir. Salman, sömürüyü Tanrı'nın insana çizdiği kader olarak lanse etmeye çalışan bu tarz din algısına “Var mısınız?” isimli şiiri ile karşı çıkmaktadır:

*“Bu it yürekliler
Silah çektiler analarına.
Dediler ki,
Bunlar İngilizlerdir,
Bunlar Amerikan,
Bunlar Fransız,
Bizler de ..... yız.
Yukardan emrolundu
Tanrı buyruğu odur ki,
Biz bu fen sahibi,
Akıl sahibi
Frenklerin altına girek.
Mandasına girek,
Manda olak dediler,
Kahrolasınız.”* (Salman, 2020, s. 130).

Benzer bir yaklaşım son dönem İran düşünürlerinden Ali Şeriatî'de görülmektedir. Tarihin her dönemde yöneten-yönetilen, efendi-köle, soylu-soysuz gibi sınıflara bölündüğünü belirten Şeriatî, sınıf anlayışını, dinin devam ettirdiğini kabul etmektedir. Ancak söz konusu din “hakiki din” olmayıp onun yerine ikame edilmeye çalışılan “sahte din”dir. Asıl dinin yerine koyulmaya çalışılan bu sahte din, içinde bulunulan durumun Allah'ın muradı olduğu düşüncesini yayarak konumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır.⁷ Salman'ın duygusallıktan arındırılmış görünen aşağıdaki

⁶ Klasik iktidar tiplerinin dinleri kullanmasının birey ve toplum üzerinde bıraktığı olumsuz etki üzerine detaylı bilgi için bk. (Deniz, 2018).; (Deniz, 2021).; (Deniz, 2023).

⁷ Detaylı bilgi için bk. (Şeriatî, 2022).

ifadeleri, hakiki din ile onun yerine konmaya çalışılan sahte dini birbirinden ayrı tuttuğu izlenimi uyandırmaktadır:

“Mesela ben, gerçekten inananlara sonuna kadar saygı duyuyorum. Tanrı ile arasında bağ kurmuş, ibadetini namuslu bir şekilde yapan, ibadet ederken hırsızlığı düşünmeyen, çalıp çırpmayı düşünmeyen, emekten yana olan inananlara kalbim sonuna kadar açık ama inanmadan inanıyorum gibi gözükerek iktidarda kalmayı ve iktidarın nimetlerinden beslenmeyi, yararlanmayı alışkanlık haline getirmiş insanların yanında değilim.” (Tele 1, 2023).

Öte yandan, bir başka YouTube kanalında zikrettiği; “Şimdi ben Tanrı’ya karşı değilim, Tanrı düşüncesine karşı değilim ama onun ticaretini yapanlara karşıyım.” (Gazetemag, 2021) ifadeleri Salman’ın genelleyici anlayıştan makul bir çizgiye yaklaştığını göstermektedir. Esasında hayata bakışında düalist tavır sergileyen kimselerin ya da en azından iki veya daha farklı zamanda açıklanmış görüşlerden hangisinin o kimsenin net tavrı olduğunu tespit etmek zordur. Bu bağlamda Salman’ın gençlik yıllarına rastlayan açıklamalarında daha genelleyici ve sert olan tavrı, son dönemlerde yerini daha az genelleyici ve yumuşak bir şekle bırakmıştır. *Haberler* isimli YouTube kanalına son zamanlarda⁸ verdiği bir demeç; “Yani insanın bir kere bozulmadan yaşaması gerektiğini hissettim, dine gerçekten inanırsa.” (Haberler, 2022) bunu örneklendirmektedir.

Salman; gücü, parayı, mülkü elinde bulunduran sınıfların konumlarını sağlama çabasıyla dönem dönem dini kullandıkları eleştirisinde haklıdır. Bununla birlikte bazı söylemlerinin ideolojik eleştiriler olduğu ifade edilmelidir. Yukarıda, Salman’ın dönemseller olarak birbirine zıt gibi görünen demeçler verdiği tespitinde bulunmuştuk. İlk, onun dine gerçekten inanan birinin bozulmadan yaşayabileceği açıklaması ile, 2018 yılında yayımlanan *Faço Ağalara Karşı Birleşelim* isimli eserinde, dinlerin veya ahiret inancının “güzel dünya hayatından ayrılmak” zor geldiği için, insanlar tarafından icat edildiğini belirten sözleri, birlikte düşünüldüğünde çelişkili görünmektedir (Salman, 2020, s. 10). Şayet Salman, önceki tarihli açıklamasının arkasında durmaya devam ediyorsa, ideolojik yaklaşımını devam ettirdiği belirtilmelidir. Daha yakın tarihli açıklamasının arkasında duruyorsa, sanatçının ideolojik ateizm meyletme konusunda aceleci davrandığı veya yeterli araştırma yapmadığı tespiti yapılabilir.

Ateist olduğunu vurgulamasına rağmen Salman’ın gündelik yaşantısında ve eserlerinde İslam dinine ait ifadeler yer verdiği görülmektedir. Örneğin, korunma talebi olarak “Allah korusun” (Salman, 2020, s. 12) veya “Alimallah”, (Salman, 2020, s. 23). onaylama ve tasdik anlamında “Eyvallah” ve “Amenna”, (Salman, 2020, s. 111) istekte bulunma olarak “Dua edin” (Salman, 2020, s. 104) gibi sözcükleri kullanma konusunda sanatçının çekinmediği anlaşılmaktadır. Salman gibi ateist olduğunu belirten Mete Tunçay, bu durumu tasvir etmek için “Kültürel Müslüman” tabirini kullanmaktadır. Tıpkı Salman gibi Tunçay da çoğu geleneksel Müslümanla benzeşerek eve girerken sağ ayakla ve besmele ile girdiğini belirtmektedir (Yeni Şafak, 2007). Bu nedenle Salman’ın kullandığı dinsel tabir ve ifadeleri de inanç ya da inançsızlıktan ziyade kültürel İslam/Müslümanlık çerçevesinde değerlendirmek daha makul görünmektedir.

Salman ve Teorik Ateizm

Topaloğlu’nun da değindiği gibi teorik ateizm, Tanrı’nın varlığını reddetme bağlamında felsefi argümanlar üretme girişimidir. Salman’ın hayatı incelendiğinde yoğun ideolojik ateizm vurgusuna ilaveten kötülük problemine atıfla teorik ateist izlenimi de uyandırmaktadır. Sanatçının verdiği röportajlar ve yazdığı kitaplarda küçük yaşta iken

⁸ Sanatçı, söz konusu demeci, 25 Temmuz 2022’de vermiştir.

çevresinde meydana gelen ölümlerle travmatik süreçler yaşadığı görülmektedir. Kendisi henüz üç buçuk yaşında iken kardeşinin eteğinin yanan sobadan tutuşarak ölümüne yol açması, on bir kardeş olmalarına karşılık yedisinin yoksulluktan vefat etmesi gibi olayların Salman'ın zihin dünyasını etkilemekle kalmadığı gibi ruh dünyasını da derinden etkilediği anlaşılmaktadır. Salman, kardeşinin gözünün önünde yanmasının bir neticesi olarak hala iki haftada bir yanma içerikli rüyalar gördüğünü ve sıklıkla psikiyatriste gittiğini söylemektedir (196Sekiz, 2021). Yaşadığı olayların Salman'ı Tanrı'nın varlığını sorgulamaya ittiğini ve nihayetinde de tanrıtanımazlık düşüncesinin başlangıcını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Süreci kendisi şöyle açıklamaktadır:

“Benim köyümde doğan çocukların -kendi yaptığım araştırma- %27'si... 0 ile 2.5 yaş arasında ölüyor, 1980'lere kadar, o zaman köyümde sağlık ocağı hizmeti yok; veremden, kıtlıktan, kırandan, boğmacadan, nezleden ölüyorlar. Ben şimdi 87 yılından beri Bostancı'da oturuyorum. Bostancı'da 0 ile 2.5 yaş arası iki çocuk ölmüş, birisi annesinin kucağında sobanın altında kalmış, birisi prematüre doğum -erken doğum- ölüm ondan sonra gerçekleşmiş. Allah'ın Bostancı'da köşkü mü var ki, Bostancı'da çocuklar ölmüyor da Malatya Arguvan ilçesinin Arguvan köyünde çocuklar ölüyor. Bu yaşadıklarım beni tanrıtanımaz hale getirdi.” (Haberler, 2022).

Sanatçıya göre, Tanrı varsa, Bostancı'da oturan çocuk ile Arguvan'da oturan çocuğa farklı muamele etmemelidir. Öyleyse ya Tanrı yoktur ya da kulları arasında ayrımcılık yapmaktadır. Araştırmalarımıza göre Salman'ın yaşadığı zihinsel dönüşüme dair en erken tecrübe kardeşlerinin yaşadığı trajedinin etkisidir. Bu konuda kesin bir tarihlere yapmak çok mümkün görünmemekteyse de sanatçının ortaokul yıllarında Marksist-Sosyalist çevrelerle tanışarak bu konudaki literatüre aşinalığı süreci hızlandırmıştır. Benzer bir sürecin lise ve üniversite yıllarında da devam ettiği zikredilmelidir.

Salman'ın röportajda dile getirdiği bu mevzu ilk çağda Epicurus (öl. MÖ. 270), Aydınlanma çağında David Hume (öl. 1776) ve geçen yüzyılda John L. Mackie (öl. 1981) tarafından formüle edilen mantıksal kötülük probleminin temel sorusudur. Söz konusu düşünürler, her şeyi bilen, istediği her şeye gücü yeten, mutlak iyi bir Tanrı ile kötülüklerin aynı anda mevcut olmasını imkân dışı kabul etmişlerdir. Klasik olarak bu çelişki Hume tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Tanrı kötülüğü önlemek istiyor ama gücü mü yetmiyor?

Öyleyse o güçsüzdür.

Yoksa gücü yetiyor da o kötülüğü mü önlemek istemiyor?

Öyleyse o iyi niyetli bir Tanrı değildir.

Hem güçlü hem de iyi niyetli ise bu kadar kötülük nasıl ortaya çıkmaktadır” (Hume, 1947, s. 198).

Kötülük problemini teizmin kamburu olarak niteleyen Mackie ise mantıksal kötülüğü şu şekilde formüle etmiştir:

- Tanrı her şeye gücü yetendir.

- Tanrı iyidir.

- Kötülük vardır. (Mackie, 1992, s. 47).

Mackie'ye göre bu seçeneklerin tamamı aynı anda kabul edilemez. Yeryüzünde kötülüklerin varlığı herkesçe kabul gören bir olgu olduğundan geriye iki seçenek

kalmaktadır: Ya Tanrı'nın varlığı reddedilmelidir ya da Tanrı'ya iliştirilen her şeye gücü yetme ve mutlak iyi sıfatları iptal edilmelidir (Mackie, 1992, s. 88). Salman'ı da benzer bir mantıkla ateizme yönlendiren kötülük problemi, ateizmin en güçlü delillerinden birisidir.⁹ Sanatçı farklı bağlamlarda Tanrı'yı reddetmesinin, kötülük problemine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Katıldığı bir röportajda Salman'a Kur'an'ı okuyup okumadığı sorulduğunda, Atatürk tarafından Elmalılı Hamdi Yazır'a yaptırılan çeviriyi okuduğunu söylemektedir. Sunucudan gelen okuduğunuzda ne hissettiniz sorusuna: "Gerçekten inanan birinin bozulmadan yaşaması gerektiğine inandım." cevabını vermiştir. Sunucunun, bu son sözleri ile kötülük problemine yaptığı vurgunun çelişip çelişmediğini sorması üzerine Salman, şu açıklamayı yapmıştır:

"Yok, hiç çelişmiş hissetmiyorum kendimi. Diyorum ki, Afrika'da Ruanda'da, Tutsilerin ömür ortalaması 40, Suudi Arabistan'da 62, ki Hz. Muhammed 62 yaşında mı 61 yaşında mı ne vefat etti. Türkiye'de 65-66 İsviçre'de 84-85, İzlanda'da 87, Allah'ın İzlanda'da köşkü mü var, çünkü paraya ne kadar yakınsan, doktora da Allah'a da o kadar yakınsın." (Haberler, 2022).

Salman'ın teorik çerçeve içerisinde kötülüğe yaptığı vurgu sadece onun tarafından savunulmamıştır. Aziz Nesin¹⁰ ve oğlu Ali Nesin'in de (Özdemir, 2023). Tanrı'nın varlığını reddetme konusunda kötülük problemine atıfta buldukları görülmektedir. 2022 yılında basılan *Dip Dalga* isimli eserde,¹¹ önceden iman ettiği halde sonradan ateizme yönelen insanların, başlıca sebep olarak kötülük problemini zikretmeleri, teist düşünürlerin mevzu üzerine daha kapsamlı argüman üretmeleri gerektiğini göstermektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki, kötülük problemi teizm karşısında ateizmin başvuracağı temel kaynak olmaya devam edecektir. Problem, edebiyat sahasında da Dostoyevski tarafından roman kahramanı İvan'ın ağzından şöyle dile getirilmiştir:

"Ebedi mutluluğu istemiyorum, insanları sevdiğim için istemiyorum bunu. Öcü alınmamış ıstıraplar arasında kalayım daha iyi. Haksız olsam bile, öcü alınmamış ıstırabım, yatışmamış öfkem içimde kalsın, razıyım. Evet, bu ebedi mutluluğa pek büyük bir paha biçmişler, bizim kesemize göre değil ona giriş. Bu yüzden, giriş biletini geri vermek için acele ediyorum. Dürüst bir insansam elden geldiğince acele etmeliyim. Ben de yapıyorum bunu. Tanrı'yı inkâr ettiğim felan yok. Alyoşa, sadece biletimi saygılarımla geri veriyorum ona... (Dostoyevski, 1969, s. 364-365).

İvan duruşu, Salman'ın kötülük problemine yaklaşımının edebi bir örneği gibidir. Salman da küçük yaşta maruz kaldığı kötülüklerin neticesinde Tanrı'yla arasına mesafe koymak, bir bakıma ebedi mutluluk için kendisine verilen bileti geri vermek istemektedir.

Katıldığı bir röportajda sunucunun, torunlarının başına bir bela gelirse onlar için dua edip etmeyeceği sorusuna, Salman şu açıklamayı getirmiştir: "Bu konuda bir şey söyleyemem, olabilir. Çünkü benim indimde de başka ateistlerin indinde de kesin Tanrı'nın olmadığını ispatlayan bir şey yok, olduğunu da ispatlayan bir şey yok, ateizm açısından düşünecek olursak," şeklinde cevap verdiği görülür. (Haberler, 2022). Anlaşılan o ki sanatçı, teorik ateizm çerçevesinde değerlendirilebilecek ifadelerinin sağlam bir dayanağı olmadığını kabule mecbur kalmıştır. Aslında bu açıdan bakıldığında Salman'ın pekâlâ agnostik olduğu da iddia edilebilir. Çünkü o her ne kadar kendisinin ateist olduğunu ısrarla belirtse de bu konudaki argümanı sorulduğunda bilmediğini söylemekle meseleye tipik bir agnostik gibi yanaştığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımı ile sanatçı, Bertrand Russell'ın Tanrı'ya inanç sorusuna verdiği agnostik tutumuna dair cevabını

⁹ Detaylı bilgi için bk. (Kaya, 2022).

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. (Atay-Kesenci, 2020).

¹¹ İrtidat eden insanların hikâyeleri için bk. (Tayfur, 2022).

hatırlatmaktadır. Çünkü Russell'a göre, inandığını söyleyenlerle inanmadığını söyleyenler, her ne kadar zıt kutuplarda da olsalar aynı dogmatik tutum içindedirler. Çünkü her iki taraf da metafizik bir konuda delilsiz konuşmaktadır (Rosten, 1974, s. 25).

Bu muhtemel agnostik tutumun bir uzantısı olarak sanatçıya göre din ile bilim arasındaki ilişkinin geliştirilmesi modern insanın yararına olacaktır. Salman'ın, din ile bilimin münasebetini onaylayan sözlerinin ateistlerin genel yaklaşımı olması gerektiğini belirtmek hem bilimsel tutarlılık hem de toplumsal huzur adına makul bir tavır olabilir. (Salman, 2022, s. 110). Nitekim yarım asırlık bir ateizm öyküsünü *Yanılmışım Tanrı Varmış*¹² adlı bir kitap başlığıyla yeni bir kulvara taşıyan Antony Flew, görüş değiştirmesini din, bilim ve felsefe arasındaki canlı ilişkiye borçlu olduğunu vurgulamaktadır.¹³

Öte yandan, Salman'ın *Haberler* isimli YouTube kanalına verdiği röportaj, ilginç açıklamalara sahne olmuştur. Sunucunun, Salman'ın önceki hayatına dair detaylara vakıf olduğu anlaşılan konuşma, Salman'a ruhani bir araştırma içerisinde olup olmadığı sorularak devam ettirilmiştir. Sunucunun, "Bildiğim kadarıyla bir ölüm korkun var, ya öldüğünde Allah'ın varlığıyla net bir şekilde karşılaşırsan, o zaman?" sorusu hayli dikkat çekicidir. Aynı sorunun daha önce BBC televizyonuna çıktığında Russell'a sorulduğu bilinmektedir. Russell, bu soruya, "Not enough evidence, God! Not enough evidence" / "Yeterince kanıt yoktu Tanrı, yeterince kanıt," cevabını vermiştir (Salmon, 1978, s. 176). Russell'in aksine Salman'ın bu soruya yanıtında daha duygusal ifadeler kullandığı görülmektedir:

"O zaman Tanrı'dan özür dilerim, ne diyebilirim ki, inanan insanlardan özür dilerim. İnanıp da öbür dünyaya gelmiş insanlardan özür dilerim. Çünkü benim Tanrı varsa eğer, beni cehenneme göndereceğini hiç zannetmiyorum. Ben direk cennetlik bir kulum, çünkü kimseyi aldatmadım, kimseye bile bile yalan söylemedim, kimseye acı çektirmedim. Çocuklarım da bilir beni eşim de bilirler ki; Kars'ta bir kedi öldüğünü duysam İstanbul'da yas tutan birini arıyorsanız, benim adresimi bulursunuz. O kadar pırpır yürekli bir adamım ki, keşke olsa diyorum, keşke olsa da inansam diyorum." (Haberler, 2022).

Uçankuş adlı YouTube kanalına verdiği bir röportajda ise programa katılanlardan birisinin "o zaman inanmıyorsunuz" sözlerine, "inanmadım demedim" itirazı hayli dikkat çekicidir. Söz konusu diyaloglar Salman'ın yaşadığı kötü tecrübelerin neticesinde Tanrı'ya küstüğünü ve aslında O'nunla özel bir ilişki içerisinde olduğu yorumunu mümkün kılmaktadır. Salman gibi, ateist olduğunu, "inanmanın huzurundan aklın huzursuzluğuna geçtim" sözleriyle ilan eden gazeteci-yazar Ahmet Altan'ın da köşe yazılarında kullandığı ifadeler, Tanrı ile özel bir ilişki örneği olarak zikredilebilir.¹⁴ Salman ve Altan örnekleri, ateizm meselesine yeni yaklaşımlar geliştirebileceğini göstermektedir. Bu meyanda Salman, sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Şimdi şöyle bir şey var: Tanrı inancı Tanrı ile kul arasında bir mesafedir. O mesafeyi ne kadar uzatırsanız uzatın yetişemezsiniz, engelleyemezsiniz. O'nunla o

¹² Hasan Kaya ve Zeynep Ertan tarafından Türkçeye *Yanılmışım Tanrı Varmış* diye çevrilen eserin orijinal ismi *There is a God*'dir.

¹³ Daha fazla bilgi için bk. (Atay, 2009).

¹⁴ "Tanrı'yla ilişkim ise anlatılması çok zor çelişkilerle dolu. Varlığına inanmıyorum ama o varmış gibi hissetmekten hoşlanıyorum, annemin mezarına gittiğimde dua etmiyorum ama annemi ona emanet ediyorum... Artık ne ölümden ne de ölümden sonrasında korkuyorum ama öldükten sonra sevecek bir ışıkla karşılaşmış yaramazlık yapmış küçük bir çocuk gibi ona sığınıp gülümseyeceğimi aklımdan geçiriyorum." Yazının devamı için bkz. (Altan, 2005). Aynı konuda benzer bir yazısı için bk. (Altan, 2012).

bağı kuramazsınız. O yüzden beni inancım ile değil işlediğim günahlarla cezalandırmaya çalışın. Ben bugüne kadar hiç günah işlemedim ki Tanrı tarafından cezalandırılmayım.” (Gazetemag, 2021).

Salman’ın buradaki ifadeleri tıpkı Altan’da olduğu gibi eğer varsa Tanrı ile kurulabilecek farklı bir ilişki şekline değinmektedir. Ona göre farklı varlıklar olarak Tanrı ile insan arasında doğrusal bir ilişki mümkün değildir. Bu nedenle Tanrı, insanları inançlarıyla değil eylemleriyle yargılamalıdır. Bu da meseleyi aşağıda tartışılacak olan özgür irade ve kader konusuna taşımaktadır.

Özgür İrade ve Kader

Salman *Haberler* isimli YouTube kanalında sunucunun farklı ekonomik koşullar içerisinde doğmuş olsaydınız sizce durumunuz aynı mı olurdu sorusuna “Onu hiç sormadım kendime, belki de Tanrı’ya en çok inanan biri olurdum, bunu ben bilemem” şeklinde cevap vermiştir. (Haberler, 2022). Bu ifade açısından bakıldığında Salman’ın Tanrı’yla olan ilişkisinin bulunduğu şartlar çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Salman’a göre insanlar; içerisinde buldukları şartlar ve özgür irade konusunda sınırsız güce sahip değildir. Sanatçı, insanın dini eğilimlerini belirlemede ciddi derecede etkili olan doğduğu ortamı ve ailesini seçemeyeceğini kabul etmektedir:

“Seçimlerimiz konusunda özgür değiliz. Bir kere adaletsiz bir doğal denge var. Doğduğumuz toprağı seçemiyoruz, ana babamızı seçemiyoruz, okulumuzu oklağımızı seçemiyoruz. Büyük bir ihtimalle mezarımızı da seçemeyeceğiz... (Gazetemag, 2021).

Coğrafyanın kader olduğu fikrinde olmasına karşılık, geriye kalan edimlerinde insanın özgür olduğunu belirten sanatçı, kötülük, haksızlık ve çirkinliğe sebep olan insanların bunu Tanrı’nın kaderi olarak değerlendirme eğilimlerini eleştirmektedir:

“Günümüz iktidarları (özellikle AKP) zenginlik de yoksulluk da Allah’tandır diyor. Şunu öğretiyorlar bize: Yoksulsanız bu Allah’ın takdiridir. Biz, sizin alın terinizi, emeğinizi alabiliriz. En büyük suçlu bunu sizin alınıza yazan Allah’tır. O halde şunu söylemek kalıyor: Bunlar Allah düşmanı...” (Salman, 2020, s. 86).

Salman’ın eleştirdiği din algısı, İslam’ın yayılmaya başladığı ilk yıllarda yoğun tartışmalara sebebiyet veren, cebri görüştür. Muaviye’nin (ö. 680) halifeliği döneminde gündeme gelen Cebriyye anlayışında insan, rüzgârın emrindeki kuru bir yaprak gibi görülmüştür. Cebriyye görüşünü halka kabul ettirmeye çabalayan Emevili yönetici ve dönemin âlimlerinin amacı bir bakıma kendi iktidarlarının meşruiyetini sağlamak olmuştur. Emevi hanedanlığının devlet politikası haline getirmeye çalıştığı bu yaklaşım dönemin cebri görüşü taşımayan diğer bilginlerince şiddetle eleştirilmiştir. (Aydın, 2008, s. 59). Cebri görüşü reddeden ve insanın kaderinin Tanrı tarafından tayin edilmediğini düşünen Kaderiyye mezhebinin temsilcileri ise özgür iradenin yadsınmasına karşı çıkmışlardır. Bu görüşü savunan ilk düşünürler Ma’bed el-Cuhenî, (ö. 702) Gaylan ed-Dimeşkî (ö. 738) ve Ca’d bin Dirhem (ö. 742) Emevi yönetimi tarafından idam edilmiştir (Aydın, 2008, s. 59-60). Salman’ın siyasi iktidarlar üzerinden yaptığı çıkarıma bakıldığında Kaderiyye’nin yaklaşımına oldukça benzediği anlaşılmaktadır. Bir bakıma Salman’da, dönemin iktidarının cebri görüşle insanları sömürdüğünü kabul etmektedir.

Özgür irade konusu denilince Batı dünyasında akla gelen çağdaş düşünürlerden Alvin Plantinga’nın özgür irade savunusunun da burada anılması gerekir.¹⁵ İçerisinde

¹⁵ Alvin Plantinga’nın “The Free Will Defence” isimli makalesi Cenani Kuvancı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriye ulaşmak için bk. (Kuvancı: 2002).

özgür olmayan insanların olduğu bir dünyada yaşamaktansa özgürce karar verebilen insanların bulunduğu bir dünya Plantinga'ya göre daha değerlidir. O, Tanrı'nın her zaman iyiyi seçen otomat insanlar yaratmasının düşünülemediğini aksi takdirde insanın özgürlüğünden bahsetmenin anlamsız olacağını savunmuştur (Plantinga, 1975, s. 49). Salman'ın, taşıdığı Sosyalist düşüncenin de etkisiyle insanın seçimlerinde özgür olması gerektiği fikrinde, Plantinga ile aynı çizgide olduğunu söylemek mümkündür.

Salman, *Kırmızı Beyaz* isimli kitabında merak ettiği kader mevzusunun, İslami açıdan nasıl değerlendirildiği öğrenmek için İstanbul Müftülüğünü aradığını açıklamaktadır. Telefona bakan müftülük yetkilisinin hayli düşündürücü cevabı şöyledir:

"Kuran'da kader hakkında çok fazla yorum bulamazsınız. Hz. Muhammed (SAV) şunu söylemiş: 'Ey ümmetim; kader ve kaza hakkında çok derine inmeyin ve tartışmayın. Çünkü bu konuda Tanrı'nın koşulları ve kuralları vardır. Bu konuda biz kullar olarak yorum yapma hakkına sahip değiliz.'" (Salman, 2020, s. 108-111).

İlk olarak arayan kişinin kim olduğu fark etmeksizin kader gibi ilahiyat araştırmalarında önemli yer tutan girift bir mevzuda ve hatta insanların dini reddetmeleri konusunda belirleyici olan bir meselede¹⁶ dini konularda söz söyleme ehliyetine sahip bir kurumun geçiştirici, basit gibi görünen veya konuyu detaylandırmaktan kaçan savsaklayıcı bir cevap vermesi muhatabın din algısına zarar verebilecek bir durumdur. Dini meseleler üzerine söz söyleme ehliyetine sahip kurum veya şahısların durumun farkında olarak konuyu geçiştirici ve savsaklayıcı cevaplar yerine insanlara doğru bilgiyi aktarmalarının gerekliliği vurgulanmalıdır.

Salman'a göre, Hz. Peygamber'in hadisinden sonra insanın önüne iki seçenek çıkmaktadır. İnsanlar ya Allah'ın Resülü böyle uygun gördü deyip tartışmayı kapatacaklar ya da Hz. Peygamber böyle dedi ama tartışmadan doğruyu bulamayız diyeceklerdir. O ikinci seçeneğin modern insan için daha uygun olduğunu ifade etmektedir:

"İkinci tercih İslam anlayışına göre günahdır. Öyle ya Allah'ın resulü Allah adına söz etme hakkına sahiptir. İslam alimleri içinde bu konuda farklı yorumlar yapan ulemalar var. Söz gelimi Gazali, Kur-an'ın tartışılması taraftarı değildir. Ama İbn Rüşd, her şey tartışılmalıdır, diyor. Bu iki yorumu tartışmaya açarsak İbn Rüşd'ün önerisi çağdaş insan olarak daha yakın geliyor. Çünkü dünyada bilimsel gelişmelere bakarak şunu söyleyebiliriz; birbirine çelişen anlayışların çarpışmasından yaşamı kolaylaştıran ürünler ortaya çıkar." (Salman, 2020, s. 110).

Salman'ın, İslam'ın kader konusuna nasıl yaklaştığını takibe yönelmesi ilginç görünmektedir. İslam düşüncesinde hâkim paradigmanın kader mevzusunu yoruma kapattığını, hatta bunun günah olduğunu düşünüyor olması ise sanatçının kafa karışıklığı yaşadığı veya yeterli araştırma yapmadığını göstermektedir. Neticede yanlış muhakeme sanatçıyı yanlış bir neticeye sürüklemiştir:

"Burada suçlamamız gereken olgu Tanrı'nın kendisidir. (İslami anlayışa göre) Yaşamın her alanında Tanrı'nın stratejisi geçerlidir, her şeye O karar verir. Hitler Almanyası'nın yüz milyon insanın ölümüne yol açan, İkinci Paylaşım Savaşı'nda savaş patlayıncaya kadar hazırlanan Faşist Alman ordusunun başkomutanı Hitler değil, Tanrı'dır. Şimdi öyle bir çorbayla karşı karşıyayız ki, Tanrı yaratandır, yarattıklarını yönlendirir ve yarattığı cinayet işler ya da hırsızlık yaparsa bu cürümlerin işlenmesine ortak olacaktır. O halde hiçbir kulunu cezalandırmasın, kendini cezalandırması olur." (Salman, 2020, s. 111).

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. (Tayfur, 2022).

Başka bir ifadeyle, İslam mezhepleri arasından Cebriyye'nin yaklaşımını esas kabul ederek yorum geliştirmiş olması, sanatçıyı problemlili çıkarımlara itmiştir. Cebriyye görüşü, İslam düşüncesinde hâkim yaklaşım olmadığı gibi, bu görüşünü benimseyen Müslümanların bazı uygulamaları, insanlığın maşeri vicdanında derin yaralar açmıştır. Cebriyye mezhebinin aksine, Kaderiyye ve Mutezile gibi mezhepler insanın kendi kaderini kendisinin tayin ettiğini kabul etmektedirler.¹⁷ Nihai olarak sanatçının genelleme hatası içerisine girdiği ve olaylara daha ziyade ideolojik yaklaştığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Türkmen Alevi'si bir ailede Müslüman olarak dünyaya gelen Salman'ın, çocukluğunda yaşadığı travmatik trajediler, aldığı eğitimler ve okuduğu kitapların etkisinde kalarak sosyalizme yöneldiği anlaşılmaktadır. Özellikle çocukluk ve gençlik yıllarında okuduğu kitaplar, onu koyu bir sosyalist yapmıştır. Sosyalist görüşte olmanın bir neticesi olarak Tanrı inancını şekillendiren Salman, zamanla ideolojik ateizme yönelmiştir. Salman'ın dinlere dair görüşünde kısmen birbirine zıt gibi görünen iki farklı tavır sezilmektedir. Bir taraftan Marx'ı takiben, dinin insanları uyuşturmak için iktidarlar tarafından kullanılan bir ahyon olduğunu belirten sanatçı, diğer taraftan dine gerçekten inanan birinin bozulmadan yaşayabileceğini kabul etmektedir. Salman'ın ifadeleri arasında çelişik gibi görünen bu durumun yıllar içerisinde değiştiği görülmektedir. Sanatçının gençlik dönemlerine rastlayan yaşlarında yaptığı sert açıklamalar, son yıllarda yerini daha yumuşak açıklamalara bırakmıştır.

Salman, mantıksal kötülük probleminin temel argümanında iddia edildiği gibi, eğer varsa, Tanrı'nın evrende yaşanan kötülüklere müdahale etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte o, bu konudaki argümanının çok sağlam olmadığını kabul etmektedir. Ateist de olsa, Salman'ın din-bilim ilişkisinde felsefi yaklaşımdan taviz vermediği anlaşılmaktadır.

Gündelik yaşamında dinler ve Tanrı ile alakalı ifadeleri sıklıkla kullanan sanatçının söz konusu kullanımlarından inançlı veya inançsız olduğu çıkarımını yapmak zordur. Onun bu tür kullanımları, daha ziyade dinin de dâhil olduğu kültürel çevredeki alışkanlıkların bir uzantısı gibi görünmektedir. Nihai olarak Salman'ın, ateizm ile olan bağının ideolojik ve teorik olmak üzere iki farklı kaynaktan beslendiği tespit edilmiştir. Sanatçı, okuduğu kitapların ve çevresinin etkisiyle ideolojik ateizme, yaşadığı kötü tecrübeler neticesinde ise teorik ateizme yönelmiştir. Ancak, ateist vurgularına ilaveten, sanatçının Tanrı ile alakalı bazı ifadeleri, onun inanma meselesine agnostik bir yaklaşımının olabileceği yorumunu da mümkün kılmaktadır. Makale, çevrenin ve eğitimin bir inancı benimseme ya da ondan uzaklaşma konusunda ne denli önemli olduğunu gösterirken ateizm-agnostisizm çizgisinin sanıldığı ya da görüldüğü kadar net olmayabileceğini de saptayarak alana katkı sağlamaktadır. Çalışmanın, Salman benzeri diğer kişilerin Tanrı ile ilişkilerinin araştırılmasında yol gösterici olması umulmaktadır.

Kaynakça

- Altan, A. (2005). *Cami Işıklarına Bakan Çocuk*. <https://www.hurriyet.com.tr/cami-isklari-bakan-cocuk-3424465> [Erişim Tarihi: 23.10.2005].
- Altan, A. (2012). *Benim Camilerim*. <https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/benim-camilerim-80108.htm> [Erişim Tarihi: 29.07.2012].

¹⁷ Detayla bilgi için bk. (Bulut, 2016).

- Atay, R. (2009). Din-Bilim İlişisini Yeniden Düşünmek: Antony Flew'in Fikir Değiştirmesi Üzerine. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (21), 65-87.
- Atay, R. ve Kesenci, M. (2020). Aziz Nesin Düşüncesinde Ateizmin Yansımaları. *Turkish Academic Research Review*, 5(4), 519-535.
- Aydemir, S. (2010). Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları ve Entegrasyonel Asimilasyonu Yezidiler Örneği. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 7-33.
- Aydın, H. (2008). İslam'ın Klasik Çağında İnsan İmgesi ve İrade Özgürlüğü Sorunu. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 49-103.
- Aydın, M. S. (1992). *Din Felsefesi*. İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları.
- Büyük, C. (2013). Tanrı İnancının Rasyonelliği ve Kanıt İhtiyacı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (40), 93-120.
- Cevizci, A. (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Daha Neler Tv. (2021). *İlyas Salman: Ben Hiçbir Dine İnanmıyorum/ Allah'ın Cebinden Peygamberi Çaldılar*. <https://www.youtube.com/watch?v=ilBKR9XSgis&t=55s> [Erişim Tarihi:05.02.2021].
- Deniz, M. F. (2018). Toplumsal Sözleşme Teorisi Açısından Din Siyaset İlişkileri Üzerine Bir Analiz. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), 45-59.
- Deniz, M. F. (2021). Politika ve Ahlak İlişkisinde Bir Rönesans Figürü Olarak Machiavelli Hükümdarı. *Felsefe Dünyası*, (73), 294-320.
- Deniz, M. F. (2023). Klasik İktidar Tipinin Meşruiyet Argümanları ve İnsan Anlayışının Sorgulanması. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (60), 97-107.
- Doğan, S. (2024). Antik Dünya'da Ateizm. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 1(32), 165-188.
- Dostoyevski, F. M. (1969). *Karamazov Kardeşler*. (Çev: Engin Altay). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2018). *Safahât*. (Ed: Furkan Öztürk). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Gazetemag. (2021). *İlyas Salman Ahirete İnanmıyorum dedi Canlı Yayında Ortalık Karıştı*. <https://www.youtube.com/watch?v=Bvx1yUvKpbc&t=893s> [Erişim Tarihi:26.01.2021].
- Gilson, E. (1999). *Tanrı ve Felsefe*. (Çev: Mehmet S. Aydın). İzmir: Birleşik Yayınları.
- Gray, J. (2019). *Seven Types of Atheism*. Londra: Penguin.
- Gray, J. (2022). *Ateizmin Yedi Türü*. (Çev: Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haberler. (2022). *Yaşadıklarım Beni Tanrı Tanımaz Hale Getirdi*. https://www.youtube.com/watch?v=6DIGL_HHjQo&t=1084s [Erişim Tarihi:25.07.2022].
- Hick, J. ve Meltzer, E. S. (1993). *Is God Real?*. California: Library of Philosophy and Religion.
- Hume, D. (1947). *Dialogues Concerning Natural Religion*. New York: Bobbs-Merrill.

- Karademir, E. Ö. (2015). *Türk Sinemasında Güldürü: İlyas Salman örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Lefke: Lefke Avrupa Üniversitesi.
- Katarsis (2021). *Kardeşlerimin Yasını Tamamlayamadım*. <https://www.youtube.com/watch?v=cXpiiWRHEL4> [Erişim Tarihi: 19.11.2021].
- Kaya, N. (2022). *Kötülük Problemine Bir Yaklaşım Olarak Aşk Teodisesi: Yunus Emre Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Kuvancı, C. (2002). Özgür İrade Savunması. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12), 313-329.
- Mackie, J. L. (1992). Evil and omnipotence. *The Problem of Evil: Selected Readings*. (Ed: Michael L. Peterson vd.), Indiana: University of Notre Dame Press.
- Özdemir, C. (2023). *Tanrı-Bilim Tartışması - Caner Taslaman Vs Ali Nesin*. <https://www.youtube.com/watch?v=-jyO7kly9k0&t=629s> [Erişim Tarihi: 26. 03. 2023].
- Plantinga, A. (1975). *God, Freedom and Evil*. London: George Allen and Unwin.
- Rosten, L. (1974). *Bertrand Russell and God: A memoir*. New York: New Directions.
- Salman, İ. (2020a). *Faço Ağalara Karşı Birleşelim!*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Salman, İ. (2020b). *Hasretim Sansürlüdür*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Salman, İ. (2020c). *Hem Sosyalistim Hem Kemalist*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Salman, İ. (2020d). *Kırmızı Beyaz*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Salmon, W. C. (1978). Religion and Science: A New Look at Hume's Dialogues. *Philosophical Studies*, 33 (2), 143-176.
- Şeriati, A. (2022). *Dine Karşı Din Anne Biz Suçluyuz*. (Çev: Doğan Özlük). Ankara: Fecr Yayınları.
- Tayfur, H. (2022). *Dip Dalga*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Tele 1. (2023). *İlyas Salman'dan Gündeme Dair Çarpıcı Açıklamalar*. <https://www.youtube.com/watch?v=qQgQyOF4upM&t=11s> [Erişim Tarihi: 10.01.2023].
- Topaloğlu, A. (1998). *Ateizm ve Eleştirisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- T24 (2014). *Abdurrahman Dilipak Akp'nin Abd, İngiltere ve İsrail'in Desteğiyle kurulduğunu Söyledi*. <https://t24.com.tr/haber/abdurrahman-dilipak-akpnin-abd-ingiltere-ve-israilin-destegiyle-kurulduğunu-soyledi,280678> [Erişim Tarihi: 17.12.2014].
- Yaran, C. S. (2000). *Günümüz Din Felsefesinde Tanrı İnancının Aklılığı*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Yeni Şafak. (2007). *Prof. Dr. Mete Tunçay Günümüz Kemalistleri Geçmiştekilerinden Çok Daha Dogmatik*. <https://www.yenisafak.com/roportaj/prof-dr-mete-tuncay-gunumuz-kemalistleri-gecmistekilerden-cok-daha-dogmatik-33056> [Erişim Tarihi: 05.03.2007].
- 196Sekiz (2007). *İlyas Salman Mezara Giden Fikrin Hiç Kimseye Faydası Yok*. <https://www.youtube.com/watch?v=Y1-O5p1btOI&t=8s> [Erişim Tarihi: 22.06.2007].